

K šedesátinám Miloslava Jehličky

Ladislav Zadražil

Různé generace se navzájem liší svou kompaktností, je-
kousi fyzikální homogenností. Spíše než vědci a jednotliví
přední představitelé formovaly některé z nich historické
události a epochy, nikoli sice neosobní, ale přece jen nad-
osobní. Jak jsou ve dvacátém století vůbec na vyměření gene-
race napoleonovské, platí to přesto o jedněch více než o
jiných.

Jednou z generací, jejichž osudy hnětly dějiny přímo
a bezprostředně, je generace Miloslava Jehličky. V širším
rozmezí věkovém a v českém intelektuálním prostředí je to
generace vysokých škol, zavřených v době, kdy na ně její
příslušníci vstoupili, nebo se právě chystali vstoupit. Dě-
jiny znají snad už jen jeden obecnější a důraznější zásah
do osobního osudu všech - vypuknutí války přímo v daném ži-
votním prostoru /abychom užili dobového okřídleného výrazu/,
ztroskotání všech životních plánů a ztrátu všech perspektiv
tváří v tvář hromadnému ohrožení fyzické existence jedinců
a celých národů.

Fyzická existence zůstala generační skupině, jejíž
osudy tu sledujeme, v naprosté většině případů zachována -
smrt, k níž byla odsouzena, měla být smrtí v první řadě in-
telektuální. Tuto podobu mělo tedy ono "zaživapohřbení" dal-
šího v řadě spíše ztracených a obětovaných než revoltujících
pokolení českého národa a jeho inteligence. Jako jedno z má-
la se však může pochlubit také tím, že jedinému jeho roční-
ku se dostalo označení, které /alespoň pro ty, co byli tak
či onak při tom/ mluví samo za sebe a nepotřebuje dalších
atributů - ročník jedenadvacet. Později narozeným jeho

význam zprostředkuje Ptáčnickův generační román jako ročníku všeobecného, totálního nasazení, nuceného odchodu z domova do cizího a nepřátelského prostředí a prací s příchutí nucených - tedy příznaky vyvrženosti přímo existenciální. "Základnímu" okupačnímu ročníku byla ve většině případů souzena různá komanda až po oddíly odklízovačů mrtvol. Jen málo však na prožitku skutečnosti změnilo, byli to obzvláště rafinovaný koncentrák pro tvůrčího člověka, "pouhá" úředničina. Úřadování jako navyklá a téměř hlavní součást jakékoli činnosti je totiž vymožeností až poslední doby.

Konec tohoto času či bezčasí nevrátil jenom věci na stará místa. Život nezná korektury, ani opravené verze. Začal se tedy psát nový čistopis a plány mnohého sotva opeřeného romanisty dostaly nový směr, alespoň co do jazykové oblasti studia. Něco na tomto směru bylo dáno posunem českých zemí dále na východ, ať už v důsledku uvědomělé zkušenosti nebo jako objektivního geopolitického aktu.

Volba rusistiky však byla zvláště v případě Miloslava Jehličky i volbou jednoho z nových ústředních učitelských oborů na filozofické fakultě, volba ostatně příznačná pro zatím poslední generaci buditelů v našem národě. Pro toho, kdo - bez frází a kádrových floskulí - vzešel opravdu z lidu, bylo učitelství navíc jediným zaměstnáním v oblasti humanitních oborů, které skutečně široké lidové vrstvy mohly uznat za smysluplné poslání a užitečné uplatnění.

Demokratický a vskutku kolektivní ráz generace byl utvrzen ještě hromadným studiem bezpočtu věkově rozdílných, životně však bez výjimky zkušených adeptů univerzitního vzdělání. M. Jehlička s vrozeným demokratismem do tohoto kadlubu zapadl a téměř se ztratil v zástupech poválečných rusistů a patřil mezi nimi k těm, kteří museli být teprve postupně objevováni ve své osobitosti, předpokladech a spe-

cifickém talentu. Spousty úkolů, perspektivy bez hranic, které se rusistika zdála slibovat na neomezenou dobu, měly rovněž své důsledky. Hledání vlastního zaměření a specializace bylo jimi spíše ztěžováno než usnadňováno, zvláště u těch, kdo vyrůstali ještě ve stínu filologického univerzalizmu posledních "širokých" slavistů.

U M. Jehličky se to projevilo vystřídáním dvojí profese před tím, než se ustálilo jeho konečné zaměření. Počáteční výuka na střední škole byla mu dobrou přípravou pro pozdější práci metodika a zaměstnání v kanceláři Ruského slovníku předcházelo mnoho pozdějších textových komentářů, většinou určených pro pedagogické účely. Na největší svou slovníkářskou práci z raného období v Knize o překládání z r. 1953 /Práce překladatele s ruským slovníkem/ navázal ostatně ještě nedávno druhou statí v nitranském sborníku o odborném překladu /Ruské a sovětské reálie ve výchově překladatele/.

Přechod na Vysokou školu ruského jazyka a literatury znamenal přelom především pokud šlo o definitivní literárněvědnou specializaci, vědeckou perspektivu odborné činnosti, ne však v práci samé, která logicky pokračovala započatým směrem. I v činnosti pedagogické došlo ovšem ke kvalitativní proměně - od výuky žáků k výuce učitelů. Jehličkův podíl na výchově a vzdělávání základního kádru dnešních učitelů ruštiny na nejrůznějších typech škol je možno měřit i jejich vztahem k tomu, jehož považují za svého učitele, a to za jednoho z těch, na něž je těžké zapomenout či se k nim nepřihlásit.

Na filozofické fakultě našel k této své činnosti neméně příhodnou půdu. Přes svůj vyhraněný profil a snad právě díky jemu nejméně podléhal sentimentálnímu lhaní nad ztracenou rusistickou specifikou a nevyslovovaným nebo i vyslovovaným

obávám z nezbytnosti širší mezioborové konfrontace. Pocit, že je člověkem na svém místě, se postupně prosadil tak, že přetrval i velké fakultní převraty.

Především pak Jehlička nepropadal příslovečnému pedagogickému idiotismu, příznačnému zvláště pro teoretiky metodiky, kteří dobrodiní školní praxe sotva okusili. Nikdy nepovažoval za hlavní úkol pedagogické přípravy studentů, tím méně ostatních disciplin, přizpůsobit jejich ambice a vědomosti dogmaticky pojímanému elementarismu posledního znění školních osnov, nad něž co je - od ďábla je. Vždycky vycházel z toho, že základním metodickým požadavkem je, aby učitel měl co učit, navíc s příslušnou zálohou ve vlastním rozhledu a vědomostech.

Literárněvědná specializace se uplatnila už v prvních Jehličkových pracích na učebnicích pro střední školy, pro něž připravoval literární část, nejprve pod vedením prof. Mathesia a Dolanského, později sám jako hlavní autor nebo vedoucí autorských kolektivů. Učebnice ruské literatury z let 1951 /druhý ročník gymnázií/, 1953 /desátý ročník gymnázií/, 1960 a 1961 /pokusné učebnice pro 10. a 11. třídu dvanáctiletky/, 1965 /pro druhý ročník SVVŠ a SOŠ a metodickou příručku z roku 1967/, na nichž se takto podílel, tvoří úctyhodnou řadu. Poslední z nich /každoročně znovu vydávaná/ je učebnicí dosud platnou stejně jako učebnice pro 3. ročník středních škol, vydaná v roce 1980 ve čtvrtém vydání. Bylo-li rozhodnuto, že jejich hlavní autor má být napříště vzdálen těmito pracím, je k tomu možno podotknout pouze tolik, že v jeho textech se to nehemžilo faktickými ani jinými chybami a že rozhodně nedával svému subjektivnímu hledisku na výběr autorů a textů průchod způsobem, který se později ukázal jako možný, zvláště v novějších úsecích dějin ruské literatury.

Hlavní zásluhou Jehličkovy účasti při tvorbě učebnic /jak zní úřední termín a jak by tato činnost měla vypadat i ve skutečnosti/ však bylo navíc něco jiného - soustavná a cílevědomá snaha o prosazení estetického hlediska do školní výuky. Díky jí se ruská literatura v učebnicích nestala anebo nezůstala pouhou ilustrací vybraných ideologických tezí a pomocným nástrojem při výuce filologické. Přes všechny problémy a potíže, na něž ve školách naráží, je to jediná cesta, jak může být v očích žáků ne-li rehabilitována, tedy alespoň dále nediskreditována.

Více a lépe než v učebnicích se ovšem tento postoj mohl projevit v dalších, už specializovaných pomůckách pro školní výuku literatury. Velmi mnoho Jehličkovy práce je uloženo v sérii ruské komentované četby, která /s příslušným pomocným aparátem/ seznamuje žáky se souvislými texty kratších děl ruských klasiků a jde tak za učebnicové ukázky a nad ně. V jeho edici vyšli tu Puškin i Lermontov, Gogol i Turgeněv, Dostojevskij i Tolstoj, Korolenko i Gorkij.

Vyvrcholením těchto jeho snah nepochybně byla kolektivní, ale jím inspirovaná, organizovaná a kromě vlastního autorského podílu i redigovaná čítanka Výbor z rusko literatury klasické i moderní /zatím v šesti vydáních/. Poskytuje nám příležitost zmínit se o Jehličkově účasti v kolektivních pracích vůbec. Princip kolektivní práce se v této oblasti projevil jako nejvíce nezbytný a nejoprávněnější a podílel se tak na dalším formování profilu našeho jubilanta. Kolektivní práce může být úspěšná, pouze má-li svého vůdčího /a dobrého/ ducha, který se uplatní nejen jako spiritus agens, obětavý organizátor, ale dotáhne a dopracuje za ostatní, často liknavější, práci do konečné podoby. Také díla tohoto druhu našla v Jehličkovi svého mistra. /I v případech, kdy se na celé věci nepodílel větším, popř. hlavním autorským podílem, jako např. v poslední sérii učebních diafilmů o

ruských klasikách, stál alespoň v pozadí jako poradce, posuzovatel a inspirátor, což je jedna z nejnevěděčnejších rolí v kolektivní práci vůbec. Rovnat se jí v tom snad může jen několikaleté redakční působení v Ruském jazyce a s ní spojená činnost recenzní a glosátorská/.

Jestliže ve vztahu k žákům kladl Jehlička důraz na uměleckou složku literárního díla, jako "učitel učitelů" spatřoval vždy svůj úkol v dvojím: kromě přípravy na umělecký výklad díla zdůrazňoval zvláště v případě ruské literatury zásadní složku humanitní. V nejlepší verzi jeho Literární výchovy - vysokoškolských skript pro metodiku literárního vyučování v ruštině - byl předmět pojat na širším pozadí sociologie kultury, psychologie čtenáře a teorie literatury. Vždy však z nich vystupuje literární výchova jako součást výchovy k humanismu, jako vyvrcholení procesu polidšňování člověka komplexním, v širokém slova smyslu kulturním působením, a to proti představám jednostranně estetickým, jednostranně ideologickým a jednostranně moralistickým.

Jehličkovo soustředění na klasickou literaturu bylo v nejlepším souhlase s orientací metodickou. Ruské klasika nebyla mu jen souborem vzorných textů, zároveň vzorně zpracovaných klasiky literární vědy, ale také nejlepším úvodem do poetiky světové literatury, tedy ideální oblastí pro výuku jakékoli cizí literatury v české škole a pro přípravu k vnímání i současného literárního textu jakékoli provenience - svého druhu latinou dnešní doby.

Přirozeně proto jeho zájem ve vlastní literárněvědné práci směřoval k problémům poetiky literárního díla. V první řadě tedy k výkladu teoretickému, který si tváří v tvář textu klade obecné otázky literární techniky, vnímání díla především jako smysluplné formy, podvědomého i vědomého srovná-

ní, vedoucího ke čtenářské i vědecké typologii textů, k žánrovému přístupu přes hranice dob a národů.

Abychom si to uvědomili, stačí přehlédnout tituly základního korpusu Jehličkových prací "čistě" literárně-vědných, jak byly publikovány většinou na přelomu šedesátých a sedmdesátých let, ovšem jako plody práce uplynulého desetiletí: starší studie Typ epiky Lva Tolstého a Realismus Lva Tolstého jako protest proti odlidštění /1963/, i novější příspěvky Lev Tolstoj v istorii epičeskogo povestvovanija /1970/, monografie Vyprávěčské umění Lva Tolstého /1970/, dále Otec Sergij Lva Tolstého - žánrová studie /1971/, Věčný manžel Dostojevského a Tolstého Kreutzerova sonáta - K problému vyprávěčství Dostojevského a Tolstého /1972/, Tipologičeskije osobennosti ruskogo romana 19-go veka /1972/ i pozdější souhrny K problému poetiky ruského románu 19. stol. /1976/ a Význam L. N. Tolstého pro evropský román /1978/.

V jejich sledu se jasně zračí základní tendence - směřování k větší komplexnosti, k širšímu záběru materiálovému a problémovému. Společný, "organický" základ, z něhož Jehličkovy metodologicky nejvýznamnější stati vyrůstají, tvoří kromě uvedených teoretických východisek dílo L. N. Tolstého a Jehličkův vztah k němu, nekonjunkturální v každé době, jako dlouholeté manželství zanechávající patrné stopy v duchovní fyziognomii druhého partnera. Nejde jen o to, že spojení Jehlička-Tolstoj vešlo do povědomí nejširší myslitelné odborné veřejnosti. Jeho navyklost bylo třeba spíše v zájmu vlastního odborného vývoje překonávat a jako mechanický stereotyp rozrušovat. /Později byly přitom Jehličkovy práce o Tolstém doplněny ještě o oblast kontaktologickou: Lev Tolstoj a Slované - 1974, Lev Tolstoj v české literární kritice - 1978, L. Tolstoj v rabotach češskich literaturovedov - 1980, Osudy lidových povídek L. N. Tolstého u nás a především o řadu doslovů ke všem základním dílům autora v jeho Sebraných a Vybraných spisech i v jed-

notlivých vydáních./

Možnosti, které právě Tolstoj poskytoval pro uplatnění přístupu k literárnímu dílu, který u Jehličky převládal, byly ovšem skutečně ideální. Jen poněkud zasvěcenějšímu pozorovateli neunikne však také problematičnost práce na autorovi již tak zpracovaném, obtíže, které s sebou nese snaha neopakovat pouze to, co bylo již jinde řečeno. Dopracovat se vlastního přínosu zde znamená proces fyzicky bolestný. Jeho prvním stupněm u literárního rusisty je nesporně proražení monografické specializace na jediného autora, obvyklé tak často zvláště u klasické literatury v literární vědě početných národů. To je však pouze první krok, který neumožní dnes už vyhnout se problémům metodologickým. Metodologická orientace, jak patrně, není zdaleka jen otázkou individuálních ambic, osobního chtění. V postpozitivistické éře humanitních oborů vzniká jako problém sama sebou, vnucuje se každému, komu nejde o to "odvést" libovolné téma a ve srovnání s univerzálními filology minulosti zatěžuje jako daň za úlevu specializace život, práci i publikační činnost každému dnešnímu odborníkovi.

Vzhledem k tomu, co bylo řečeno o hlavním tematickém a problémovém Jehličkově zaměření, nebylo se možné vyhnout nutnosti vyjít z prací ruských formalistů a pak se s nimi snad i vyrovnat. Jehlička se dal právě touto cestou, kterou se mnozí z nezbytnosti nebo přílišného sebevědomí pokusili obejít, a podařilo se mu dospět i ke koncepcím, které si mohou činit nárok na to, formalistické dědictví integrovat.

Svého času byl Jehlička dokonce za okolností dosti pohnutých opatřen nálepkou "stydlivého strukturalisty". Ponecháme-li stranou značnou míru nadsázky, která v tom byla obsažena, dala by se snad tato charakteristika poněkud modifikovat - na "strukturalistu z lítosti". Z lítosti nad

tím, že by cokoli cenného, k čemu dospěla literární věda - zvláště pak tato etapa vývoje moderního českého myšlení o literatuře - mělo být zapomenuto a zůstat nevyužito. Vyplyvá to ze základního Jehličkova vyznání literárněvědného pluralismu, z přesvědčení, že existují různé metody, vhodné ke splnění určitých úkolů /i biografickou metodu uplatňuje alespoň na čtenářské úrovni ve výboru dopisů Tolstého ženě/. Dnešní hledisko se pak musí snažit dopracovat jistého stupně univerzálnosti jejich spojováním - nikoli epigonským a nikoli nezbytně eklektickým. Prokázat tuto možnost se snaží většina současných humanitních odborníků, a je to pro ně nejen jejich hic Rhodus, hic salta, ale zároveň i salto vitale nebo mortale. /V populární podobě bylo takové spojení uplatněno v tolstojovské čítance L. N. Tolstoj, jak ho viděl... - 1978, která podává přehled názorů na Tolstého a výkladů jeho díla./

Rozšiřování tematického a problémového záběru přináší s sebou v Jehličkově případě novou kvalitu - překračují se hranice poetiky a jejího studia, jde o všestrannější a souhrnnější pojetí díla, které se blíží nejspíše novějším teoriím interpretace. Přístup čtenářský /který je obsažen jako aspekt už v úvahách metodických/ se tu spojuje s výkladem formy díla /jako vrstvy, která je nám nejpřístupnější/, rozšiřuje se o aspekt psychologický /nikoli náhodný je Jehličkův zájem o Vygotského a zvláště Skaftymova/ a ústí pak v nové fundovanější obsahově formální syntéze.

Svého druhu zkusnými pracemi "první generace" se stávají v současné ediční praxi doslovy k jednotlivým dílům, které historický komentář doplňují o zřetel aktuálně čtenářský a odborně výkladový. Jehličkovy stále čtenější doslovy /nejen k Tolstému, ale i Saltykovovi-Ščedrinovi, Turgeněvovi a Puškinovi/ jsou bez výjimky právě tohoto druhu. Ve formě přijatelné pro čtenáře zahrnují nezbytné

pensum informací faktických a pak především koncepční výklad, dosahující úrovně, na niž si autoři doslovů u jiných literatur málokdy troufnou. Autor se v nich proto znovu a znovu musí potýkat se Scyllou a Charybdou čtenářské únosnosti a výkladu, který by odpovídal nárokům dosažené odborné úrovně a pracoval proto i s příslušným aparátem. Vzhledem k několika desítkám popularizačních prací různého rozsahu a zaměření má také nejlepší předpoklady, že nalezne v těchto vztazích pravou míru. Ohledy metodologické vedou také i k přehledům dosavadních výkladů klasických děl, k soustředění na dějiny interpretací a sledování realizací díla v povědomí různých dob a dokonce k literárněkritickým výkladům děl vzdálené minulosti. Jehlička k nim přispívá např. svou dvojstatí K žánru Gogolových Mrtvých duší I - II /1974-1975/.

Zvláště důležitý je metodologický univerzalizmus v pracích věnovaných literárněhistorické syntéze velkých období literárního vývoje. Logickým vyvrcholením dosavadního Jehličkova úsilí jsou proto dva plány: na syntetickou monografii o klasickém ruském románu a vysokoškolskou učebnici Ruská literatura 19. a počátku 20. stol. O problémech historické syntézy v souvislosti s vysokoškolskou výukou referoval na nedávné rusistické konferenci a její plán je už konkretizován do základní osnovy. Z metodologického hlediska je tu pozoruhodný sled aspektů, z nichž má být nazírán literární materiál.

Tato hlediska vytvářejí příčky vzestupného žebříčku, po nichž se stoupá od konkrétní historické charakteristiky období /včetně odrazu historické situace v literatuře/, přes vývoj společenského myšlení ke kulturně sociologické problematice /celkové humanitní pozadí, vývoj umění a kulturní realie/ a k vlastní sociologii literatury /literární život, organizace a časopisy/. Zařazení těchto úvodních

partii je motivováno potřebami komentovat vlastní literární vývoj, který z nich ovšem nemůže být beze zbytku vyvozen jako ze svých předpokladů.

K problémům vývoje literatury patří tu především vztah k literární tradici domácí i evropské, její přizpůsobení a využití pro potřeby dobových programů jednotlivých směrů a proudů, konstituování jejich problematiky a poetiky, jejich realizace a transcendence v individuální tvorbě. Tím se ovšem nepřehlí otázka, jak má být zpracován autorský medailón - jasnější však je, čeho a v jaké míře může být ušetřen.

Nezakřikněme však budoucnost a hlavně možnosti, v které snad lze ještě doufat, a popřejme jubilantovi k jeho šedesátinám stále zdraví, pevné nervy a dostatek životní pohody k naplnění dalších plánů a záměrů.